

ANTUN GUSTAV MATOŠ

U razvitku svake, pa i najrazgranatije književnosti nalaze se prelomni, čvorni periodi, obično relativno kratkotrajni, kada se njena daljnja sudbina usredotočuje u jedinstvenom djelu pojedinca. Kada se to dogodi, tada to izuzetno djelo predstavlja u dotičnoj književnosti ne samo kameni međaš na njenu dotadašnjem putu osvajanja uvijek novih umjetničko-jezičnih područja, nego i svjetionik čiji reflektori moćno osvjetljavaju još neistražene buduće staze i smjerove nacionalno određene pjesničke riječi. Ukazujući se kao svojevrsna bilanca proteklog, takva su djela ujedno mnogo više nego vidovite slutnje budućega književnog razvoja: ona su obično već i ekspozicija te budućnosti, njen preludij u kojem se već jasno naziru sve osnovne karakterne komponente njene sutrašnjice. Pa iako takva djela mogu da budu, a u pravilu i jesu, u svjetlu estetske analize parcijalno zasjenjena nekim pojedinim kreativno moćnijim izražajnim književnim ostvarenjima svoga vremena, ona su ipak u totalitetu, sa svojim promašajima kao i sa svojim visovima, ne samo najautentičniji njegov izraz, nego i za čitavu dotičnu literaturu, za sve njene rodove, u historijskom smislu, svečani i presudni datum. Mada i takvim izuzetnim djelima kumuju svi oni raznoliki socijalni momenti koji određuju tokove i okvire svakog kulturnog razvoja – ona su kao svjedočanstva izuzetnih nadarenosti u prvom redu izraz drama svojih stvaralaca. Drama životnog i stvaralačkog puta Antuna Gustava Matoša stoji zapisana neizbrisivim slovima njegova književnog opusa na početku hrvatske suvremene književnosti: objavivši se krajem prošlog i na pragu ovog stoljeća, to njegovo djelo još je uvijek, pola stoljeća poslije smrti svoga autora, naša živa prisutnost. Naša slava i naša rana.

Kao Šenoin ili Kranjčevićev, i cijeli se Matošev književni opus objavio u ciglih 20 godina: tri najmarkantnija stvaraoca novije hrvatske književnosti umiru mlada proživjevši tek četiri decenija

svojih života. Dok Šenoa (1881) i Kranjčević (1908) umiru kao opće priznate nacionalne veličine, kao neprikosnoveni klasici hrvatske književnosti, dotle Matoš nestaje sa životne scene uoči ratnih groznica godine 1914. kao više-manje sumnjiva, svakako veoma neugodna pojava (književna, novinarska?) nad čijim moralnim, poetskim i intelektualnim integritetom neprestano stajao upitnik njegove sredine i njegova vremena. Ukratko, čovjek koji umire prezadužen pred vratima izdavača koji mu daju potpore, ali koji nemaju volje da ga štampaju. Pustolovnu odluku da živi isključivo od svog pera taj prvi hrvatski l'homme de lettre morao je skupo plaćati. Doslovno svojim životom!

Iako će poslije njegove smrti, u periodu između dva rata, a pogotovo u našem najnovijem poratnom vremenu pojava niza izdanja njegovih djela i čitave biblioteke kritičkih zapisa o njemu donijeti A. G. Matošu punu literarnu rehabilitaciju, njegova će drama ostati još i do danas zastrta maglom različitih, gotovo i nerješivih pitanja, te je upravo kao takva trajno zahvalno vrelo književno-kritičkih tema. Po uzoru na francuske pjesnike boheme druge polovice XIX stoljeća, stvarajući uporno legendu od svoga stila života, Matoš je često i spektakularno tajnovit te kao takav, slično svom učniku Augustinu Ujeviću, danas više površno, magazinski popularan nego stvarno čitan. No i egzaktne književne činjenice oko njegova života zadržavaju ne samo uvid u njegovo stvaralaštvo nego i ocjenu njegove uloge u hrvatskom književnom razvoju. Dok je, primjerice, Šenoa djelovao, dotle u hrvatskoj književnosti, osim Mažuranićeva spjeva, lirskih treptaja Vrazovih i nekoliko Preradovićevih stihova, ne bijaše ničega što on, taj univerzalni urednik »Vijenca«, ne bi svojim izrazom daleko nadmašio. Vladajući suvereno u petnaestak godina svoga najintenzivnijeg i najzrelijeg djelovanja hrvatskom literaturom, taj prvi »arhitekt našeg romana« (Petar Šegedin) umire upravo u času kada dozrijeva generacija Kovačića, Novaka, Dalskog, Kozarca, Kumičića i Vojnovića, koja će predstavljati nove prodore u hrvatsko izražajno područje. Zvati period od Nagodbe do zagrebačkog potresa Šenoinim periodom ne znači samo služiti se tehničkom kraticom, nego priznati književnu činjenicu. No, s kojim se pravom suvremena književna kritika često služi terminom »Matoševo doba« za prvih četrnaest godina ovog stoljeća, za tih četrnaest godina hrvatske Moderne od kojih je Matoš osam proveo u emigraciji? Zar Matoš ne stvara svoja najzrelija djela u vremenu kada djeluju još i Kranjčević i Vidrić i Vojnović i Dalski i Nazor i Begović i Nehajev i Kosor i Šimunović – da spomenem samo neka najmarkantnija imena! Zar nije sedam godina od Matoša stariji Kranjčević mnogo značajniji i kompletniji pjesnik nego on, zar Vidrić nije neposredniji i senzibilniji? Idealizirajući živim, ša-

rolikim nijansama u svojim pripovijetkama »naše ljude i krajeve«, Matoš ni u pripovijesti *Nekad bilo sad se spominjalo* ne dosiže pregnantni izraz Đalskog iz njegove klasične knjige *Pod starim krovovima*; dok u svojim dramskim pokušajima ostaje u odnosu prema Kosoru, Vojnoviću, Tuciću, Ogrizoviću i Begoviću duhoviti diletant, taj prozaik bez romana tek je u putopisima, feljtonima, kritici i donekle eseju i polemici bez premca u svom vremenu. Kažem *donekle*, jer dok je Nehajev sa svojom tromom germaniziranom frazom često misaoniji esejist od njega, mnogi Matoševi polemički udarci, jednako duhoviti kao i niski, mnogo više spektakularni i hiroviti nego smišljeni i principijelni, u pravilu rađahu jednako vrijednim odgovorima njegovih trenutačnih »diskutanata«, zvali se oni Ogrizović, Kamov ili Ujević. Iako se dakle, raščlanjeno u svojim rodovskim izrazima, Matoševo razbarušeno i fragmentarno djelo često ukazuje i neizuzetno, pa i minorno (osim u feljtonu i kritici) prema ostvarenjima njegovih talentiranih suvremenika, ono je još uvijek dovoljno jedinstveno da hrani ne samo njegov stvarni stvaralački lik neponovljivog novatora hrvatske književnosti nego i legendu o njemu. Još uvijek bijaše ono u cjelini toliko izuzetno da se spontano i suvereno, unatoč svim otporima, nametnulo čitavom periodu osvita ovog stoljeća kao njegov najautentičniji poetski glas i pečat. Kao takvo ono se nametnulo i suvremenoj kritici.

Pripovjedač, pjesnik, kritik, polemičar, putopisac, feljtonist, pisac dijaloga – Matoš je nedjeljivo jedinstven. Dok je Vojnovićev poetski svijet usidren u Dubrovniku, dotle Matoševa plovidba po širokim prostranstvima njegovih interesa poznaje samo jedan kompas: živu pjesničku riječ. Riječ koja ogoljena do svoje pjesničke srži ne poznaje diobe na rodove, koja ili pokreće svjetove ili je simulirana fraza. Upravo zato beletristika se u Matoševu opusu po diktatu njegova književnog temperamenta prelijeva, prividno hirovito, čas u čistu liriku, čas u kritičku opservaciju, čas u polemičku kletvu: čitav njegov opus, koji sadrži dvadesetak omašnih knjiga, svojevrsni je uzbudljivi esej čija originalnost, pa i značajnost za našu književnost, ne leži toliko u njegovim poglavljima, ma kako ona efektna bila, koliko u cjelini. Sudbina koja je Matoša pratila za cijelog života, da mu se zbog jedne njegove književne djelatnosti nije priznavala druga, sudbina zbog koje još ni do danas nemamo kritičko izdanje njegovih sveukupnih djela, od njegovih »bilježnica« i pisama do zajedljivih strančarsko-političkih članaka, više govori o ukorijenjenom konzervativizmu naše kulturne sredine nego o Matoševu nekonzekventnom književnom postupku. Svaki pokušaj da se Matoš prosuđuje isključivo s aspekta jednog njegova

izraza znači njegovo golemo djelo svesti na nazivnike koji ga nužno moraju ne samo umanjiti nego i deformirati. Iako je i sam Matoš vrednovao svoje djelo (*Ti kao i drugi odviše zamjenjuješ u meni novinara sa – književnikom. To su dvije sasvim različite stvari kod mene.* Iz pisma Vladimiru Lunačeku, 14. IX 1909), smatrajući se kruhoboračkom žrtvom žurnalističkog pečalbarenja, nikada ne treba zaboraviti da je taj njegov funkcionalni novinarski feljtonizam jednakovrijedna literatura kao i njegova novelistika; štaviše, možda je baš taj feljtonizam za razvoj ne samo naše književnosti nego i kulture značajniji i plodonosniji. I to ne samo kao jezični izraz hranjen neposrednom impresijom, nego i kao smioni prodor književne riječi u dotadašnje tematske tabue za literaturu.

Ako Matoševo djelo i jest nedjeljivo u svojoj jedinstvenosti, to ne znači da ono istovremeno nije i kontradiktorno, često i nedorečeno. Život što ga je proživio u letu, u stalnoj improvizaciji između Zagreba, Beograda, Pariza i Ženeve, život prvog hrvatskog profesionalnog književnika bio je sve prije nego pogodna baza za sistematičan rad: *Ipak znaj, da sâm najbolje znam, što ne znam, i koliko mi još treba raditi i živjeti, pa da se razvijem, kako bih ja htio! Ali – sirotinja, sirotinja, pa – »crni« i »bijeli« kritikeri!* (Odlomak iz Matoševa beogradskog pisma Milanu Ogrizoviću, 28. VII 1907.) Dok se s »kritikerima« Matoš čitav život obračunavao višemlje uspješno, stvorivši abecedu hrvatske moderne polemike u knjizi *Dragi naši savremenici* (koja se kao mnoge njegove zamišljene knjige objavljuje tek 26 godina poslije njegove smrti u redakciji Julija Benešića kao X knjiga Binozina izdanja »Djela A. G. Matoša«), dotle će ga siromaštvo trajno pratiti; ono, crno, podmuklo, leži u temeljima njegova djela. Ono na svim stazama osjenčuje njegov emigrantski život, nagoni ga da dočarava idilične slike djetinjstva, izaziva očajničke oslobodilačke letove njegove mašte, kaplje otrov gorčine i jetkosti u njegov stil života, u stil njegova stvaranja. Ono ga i jača trajno ga lomeći, ono ga lomi razvijajući u njemu očajnički prkos i otpor.

Bunjevac porijeklom, Srijemac rodом, a Zagrepčanin odgojem, Matoš je rođen 13. lipnja 1873. u Tovarniku, da od svoje druge godine počne primati zagrebački odgoj, po kojem će se čitav život smatrati dobrim Zagrepčaninom, *premda – kako sam kaže – nisam »rođen kajkavac« ... jer sam u Zagrebu dobio prve baline, izgubio djevičanstvo, štampao prvu priču, slušao Janeza, Broza, Šrepela i Arnolda, poznavao habaša Pogledića, bana Mažuranića, Staroga, jer mi tu tatek orgulja kod sv. Marka, jer mi na*

Mirogoju leži djed Grga, jer sam razbijao Crnkoviću oblake, gledao oblake i kuharice, loptao se i špekulao, bio potresen potresom, jer sam se tu posljednji put od sreće napio, vadio za okladu zdravi zub u kafani, poznavao potočke i tuškanačke fakine, svirao u muzikšulu i katedrali, krao grožđe u vinogradima, poznavao groznog pudara »Apaga-a« (»Odlazi« – ne »Apaž«), jer sam, najzad, prvi put tu plakao od sramote pri izborima i prvi put osjetio Gospoda Boga u ženi i u domovini! Evo sada mi kao balavcu teku suze niz obraze, zamislivši Grič, i Kaptol, pepeljasti Kaptol sa Šalate u gloriji neba, pa jesenji Bukovac – grožđe nad pospanim lugom maksimirskim i onda – onu po Bogu divnu grabovu aleju Sv. Ksavera (za mene najljepše mjesto na kugli zemaljskoj), s onim groznim lopužama kraj Jezusa – pravim barabama iz Lepoglave, a uokolo klopot mlinova, jedre mužače, daleki putovi, daleke pjesme! ... (Odlomak iz Matoševa beogradskog pisma Milanu Ogrizoviću, 28. VII 1907.) U još sedam nepunih godina svoga života Matoš će često plakati nad svojim gradom, plakati ne od dragosti i milih uspomena, plakati i kleti – ali i ustrajno ga voljeti kao Arkadiju djetinjstva, kao izmaštanu budućnost. Vojnović idealizira prošlost Dubrovnika, Matoš i prošlost, i vrijeme svoga djetinjstva i sliku budućnosti svoga voljenoga grada.

U doba kada Khuen Héderváry dolazi u Hrvatsku da je pacifizira (1883) Matoš počinje polaziti zagrebačku gornjogradsku gimnaziju, a od čitavog tog školovanja uz sjećanje na Stjepana Radića i Vladimira Vidrića, svoje školske drugove, čini se da je očekivanje godišnjih ferija bilo najutješnije: *Od svoje osme do dvadesete godine bijah u Brezovici gotovo svakog praznika i svih ferija* ... Matoš nije bio dobar đak: među ostalim u 7. razredu dobiva drugi red i iz hrvatskog jezika. Godine 1891. napušta gimnaziju, odlazi u Beč na veterinarsku školu gdje mora *prekinuti već prve godine studije radi nepravедnog gubitka stipendije*. Slijedeće godine objavljuje u »Vijencu« prvi svoj književni rad, priču *Moć savjesti*, koju će kasnije uvrstiti i u svoju prvu knjigu, *Iverje* (1899), a zatim i naivnu *D dur sonatu* u »Obzoru«. Poslije gotovo jednogodišnjeg službovanja u vojsci (1893-1894) Matoš – godinu dana prije velikih demonstracija njegove generacije povodom kraljeva boravka u Zagrebu (1895) koje završavaju, poslije spaljivanja mađarske zastave na Jelačićevu trgu, velikim sudskim procesom – dezertira iz vojske u Srbiju. Njegov emigrantski život koji će trajati preko 13 godina je započeo. Na pragu toga života on iz Beograda piše 1894. (*Ne znam datuma. Srijeda.*) u Zagreb dugo pismo bratu Leonu i završava ga stihovima koji se ni po čemu ne razlikuju od prosječnog deklamatorskog stihotvorstva njegova vremena:

*Došla jesen! Hladan vjetar duva,
 Jad me bije pustoju u tuđini,
 Sve mi osta tamo za oblacim',
 Tamo, – tamo, ah – u domovini!
 Tamo, gdje se grad pod brdom diže,
 – Naše slave znamen pomlađeni –
 Tamo mi je sreća omrknula,
 Da ne grane više nikad meni.*

*Zbogom, oče, i ti, majko, – zbogom!
 Uaše dijete muči jad i bijeda,
 Srce mu je bolom otrovano,
 Ueć je puklo od golemog jeda!*

*Bože! Kad će moje žedne grudi
 Napiti se zraka hrvatskoga?!
 Domovino! Kad će tvoje sunce
 Ogrijati vjernog sina Tvoga?*

Ali kao introdukcija u te preradovićevisko-harambašićevske stihove (u doba Kranjčevićeva punog zrenja!) tu je već i tipično matoševski lirsko-sentimentalni prozni refren: *Zanesoh se, a moj je začarani pogled bludio tamo za one oblake, tamo na zapad; onamo, gdje mi osta sve milo i drago. Suzama se orosiše oči!*

Što nam govore ti sumorni, Matoševim riječima komentirani podaci iz njegove mladosti, iz njegova predemigrantskog života? Na prvi pogled ne mnogo; pa ipak, ni Matoš nije bio iznimka od pravila da se u mladenačkim godinama određuje sudbina pjesnika, da su prvi deceniji zapravo jedina domovina osnovnih njegovih motiva, nepresušni izvori kasnijih inspiracija, začarane oaze kasnijih žeđi! Trajna magnetska polja njegovih putanja! Zagreb i pejzaž njegove okolice, nizina Turopolja i valovita ubavost Zagorja, kajkavska kerempuhovska buntovnost – sve su to doživljaji za varijacije motivâ koji će od toga vremena postati osnovnom karakteristikom Matoševe kreativne ličnosti. Dugogodišnja emigracija osjenčit će ih samo blagim sentimentom, pretvoriti u bolnu čežnju za »zabranjenim voćem«. No, u tom vremenu Matoševe mladosti određuje se, stjecajem različitih okolnosti, i njegov odnos prema

njegovim suvremeniciima, odnos kojemu će Matoš morati zahvaliti svoju neovisnost, ali i svoju osamljenost. Kao nedovršeni čak humanističke gimnazije, Matoš se nije nalazio u društvu na primjer Radića ili Vidrića, svojih bivših kolega, u času kada se oni stavljaju na čelo studentskih pobuna protiv Khuenove tiranije i mađarske političke i kulturne penetracije. Kada čitava njegova intelektualna generacija poslije 1895. potraži azil za daljnje školovanje u Pragu ili Beču, te pod utjecajem centralnoevropskog kulturnog zbivanja poveže u pokretu hrvatske Moderne i bečku Secesiju i Masaryka, Matoš će se već nalaziti u Beogradu, nezavisno stvarajući svoj literarni svijet očima već tada uprtim prema Zapadu, prema Parizu. Kroz Beč i München on će samo proputovati! Matoš bijaše prema svojoj generaciji hrvatskih književnika taman toliko nepomirljivo distanciran kao što je to iz veoma sličnih razloga dvadeset godina poslije njega bio petefijevac Miroslav Krleža, pisac *Legenda* i prvih stranica *Davnih dana*, distanciran od Matoševih posrednih ili neposrednih učenika, pjesnika zbirke *Mlada hrvatska lirika*. Pa i od Matoša samog. Za oba ova u suštini različita pisca, čiji opusi suvereno obilježavaju prvu polovinu hrvatskoga književnog XX stoljeća – ta nezavisnost od dominantnog ukusa njihovih generacija jednako je karakteristična: čini se da je ona bila preduvjet njihove, u ničeanskom smislu »banbreherske«, uloge u razvoju hrvatske moderne književnosti.

Dvadesetijednogodišnji Matoš dezertirao je u Beograd kao književno potpuno anonimno lice, da tek tamo gdje

*Smrt je ovo grozno grobovanje,
A sloboda u toj tuđoj zemlji
Teža mi je, nego robovanje!*

(Iz beogradskog pisma bratu Leonu, 1894)

postane *čelist*, *pa novinar*, *literat*. Za stihove koje je prije svoga odlaska zapisao još u ožujku 1889. kao gimnazijalac u spomenar 10-godišnjoj svojoj prijateljici Dragici Tkalčić, kasnijoj Dragici de Sades, kao i za već citirane stihove iz njegova pisma bratu Leonu iz prvih beogradskih dana – saznat će se tek dugo poslije njegove smrti; priču *Moć savjesti progutao* je »Vijenac«, a *D dur sonatu* »Obzor« među ostalim prvcima nadobudnih početnika. Iako se dakle za Matoša nikako ne može kazati da je bio književni Wunderkind, ipak nije naodmet zadržati se malo nad tim njegovim prvim sastavcima, ako ni zbog čega drugog bar zbog toga da se uoči razlika između njegova proznog izraza, koji kao da je odmah našao, i rimovanog izraza, koji će dugo tražiti, do kraja života tesati.

... *Smatrao sam se izopćenikom i bio sam 1892. prvi put štampan u uglednom Vijencu, i to onda, kada balavcima bijahu otvoreni samo stupci Bršljana i Pobratima* (A. G. Matoš: *Ulomak autobiografije*). Iako *Moć savjesti* nema u sveukupnom Matoševu djelu ono značenje što ga ima Vojnovićev *Geranium* u sklopu opusa dubrovačkog pjesnika, ta je kratka priča ipak sve prije no efemerni početnički sastavak. Ona svakako nije vježba, što bi se moglo kazati za *D dur sonatu*, ona je i mnogo više nego najava: *Moć savjesti* je nepogrešivo nađena beletristička riječ koja će dominirati nešto kasnije velikim dijelom Matoševa novelističkog stvaralaštva. To što ju je Matoš uvrstio na prvo mjesto svoje prve knjige skica i sličica *Iverje* (1899), to još uvijek ne bi bio dovoljan dokaz o tome da je bio svjestan njene važnosti za svoje djelo. Ali, zar nije sam Matoš – u svome intimnom pismu Milanu Ogrizoviću godine 1907. – u to vrijeme već pisac i *Novog iverja* (1900), gotovo svih *Umornih priča* (1909), pa *Ogleda* (1905) i *Udika i putova* (1907), dakle pet knjiga od sedam njih koje će dospjeti objaviti – pisao: *Dobro si shvatio nit moje pripovjedačke metode: realne, moje, kontrolisane senzacije, realizovane u sasvim realnim, dobro opserviranim ljudima, a da bude senzacija što veća i jača, roman je stisnut u što uži mider (da curi krv), a monotonija psihološkog doživljaja, da što jače frapira i djeluje, smještena je u što dramatičnije, drastičnije, bizarnije, enervantnije kombinacije, jer – sve se događa, a čita se samo što je »nevjerojatno«, dakle rijetko. Običnu senzaciju rarificirati, kristalizirati – »eto afere«, eto mog literarnog postupka, na koji dodoh kao gimnazijalac u Moći savjesti sasvim spontano, našavši tek kasnije analognu metodu kod Poea, Mériméea i našeg Kovačića ...* Da, i Matošu se desio onaj sretan i veoma rijedak slučaj da svojim prvim objavljenim proznim rečenicama spontano naiđe na zlatnu žilu svoga izraza, na svoj beletristički metod, na svoj pripovjedački svijet. Varirajući teme, bistreći svoju stilistiku, smještavajući radnje svojih novela čas u strane, čas u naše okvire – on će, unatoč svoj prividnoj šarolikosti motiva, trajno ostati vjeran bizarnosti svoje spontano nađene priče *Moć savjesti*, njenoj fantastici, literarnom postupku u njoj, možda i naivno, ali neposredno ostvarenom svom novelističkom rukopisu.

Ako postoji kontinuitet između prve objavljene Matoševe priče i *Miša*, *Camaoa* i *Putu u ništa*, ako postoji identičan senzibilitet koji je zapisivao *Moć savjesti*, *Nekad bilo – sad se spominjalo* i *Kip domovine 188 . .*, ali isto tako *Urapca* i *Osvetu ogledala*, što bi veoma lako mogla dokazati svaka književno-kritička analiza koja se ne bi gubila u pojedinostima i sporednostima, tada treba priznati i ovo: između stihova koji su do nas više-manje slučajno doprli, a Matoš

ih je zapisao u prvom, predemigrantskom razdoblju svoga života, i kasnijeg pjesnika Matoša postoji očiti izražajni jaz. Treba međutim odmah dodati: stihove što ih zapisuje kao šesnaestogodišnji gimnazijalac u spomenar Dragici Tkalčić, sestri svojih intimnih prijatelja, Matoš nije nikada publicirao, kao ni stihove iz svoga pisma bratu Leonu koji nose naslov *Domovini iz tudine* (1897) – obje su pjesme spašene od zaborava zahvaljujući onoj mravljivoj marljivosti i znatiželji ljudi koji pedantno i u svojoj akribiji indiskretno prekopavaju po književnim ostavštinama, često, i odviše često, na uštrb samih književnika. *Prvi stihovi*, spomenarska Matoševa pjesma, u originalu bez naslova, krštena je 9 godina poslije Matoševe smrti u redakciji »Savremenika« (1923) kad ju je tamo predao pjesnikov brat Milan, krštena i objavljena (urednici Milan Begović i A. B. Šimić) kao »... važan dokumenat, jer to su uopće prvi stihovi iz Matoševa pera«. (Citat iz uredničke bilješke *Ostavština A. G. Matoša*, »Savremenik« XVII, br. 3, str. 333, ožujak 1923.)

*Uzmite taj cvijetak, nikada ne vene,
To je krasni cvijetak uspomene,*

.....

*Sjetite se mene, kad vam bude fad
I ako me bace u fatalni hlad.*

.....

*Uspomena ova nek nam srca spaja,
Da premosti more, koje nas razdvaja.
U toj uspomeni ja ću blažji živjet,
Ponijet ću ju sobom u beskrajni svijet!*

Rijetki su spomenarski stihovi u požutjelim spomenarima naših bakica koji su banalniji od ovih. »Cvjetovi koji nikad ne venu«, »fatalne smrti«, »mora koja nas razdvajaju« i »beskrajni svjetovi« – rekviziti su štampanih uzoraka spomenarske centralnoevropske »literature« s kraja devetnaestog stoljeća: jedan gimnazijalac godine 1889. nije učinio ništa drugo nego, prepisavši ih, izvršio svoju građansku dužnost. A što su stihovi pod naslovom *Domovini iz tudine*, taj patetični završetak prvog Matoševa pisma (kulturno-historijski veoma interesantnog) bratu Leonu iz Beograda? Dosta su već bili citirani u ovom eseju, dosta da budu ocijenjeni kao tipičan produkt provincijskog ukusa koji dominira u Badalićevoj jubilarnoj (50-godišnjica Maticе hrvatske) *Antologiji hrvatskog pjesništva* iz godine 1892. Kao da nikad nije pjevao Mažuranić, kao da hrvatsko pjesništvo baš u to doba ne doživljuje lirski izraz Kranjčevićeve dra-

me, kao da je zaista badalićevski arnoldizam posljednja riječ hrvatske poezije. Njena kleta sudbina.

*Dan će doći, – oj, pred dušom mojom
 Sinu sablje Zvonimira bljesak,
 Puške bruje, barjaci vijore,
 Kanda čujem topa grom i tresak!
 Dan će doći! Oh, i ja ću tada
 Pohrliti kući hrabrom nogom,
 Al' do onda – zbogom, mili dome,
 Hrvatska, oj divna majko, zbogom!*

(Posljednji stihovi pjesme iz god. 1894.)

Između tog rutinskog, pomodnog stihotvorenja, u kojem se gromoglasno ojka i uzdiše s »oh«, i stihova čovjeka koji je već god. 1901. u pismu Andriji Milčinoviću povjerio: *Šteta što ne pišem sonete*, da pet godina poslije napiše *Utjehu kose*, nema izražajno nikakve veze. Kažem namjerno *izražajno*, jer po motivu upravo taj prvi Matošev sonet, poslije kojeg će se on intenzivno, sve do svoje smrti, baviti pjesništvom, nosi oznake intimne lirike, pomalo »spomenarske« (*Djevojčici mjesto igrčke*, 1907), da u svim tzv. rodoljubnim Matoševim stihovima progovore ne samo motivi nego i romantični sentiment njegovih stihova iz god. 1894, prognanički, pomalo plačan. Matoš pjesnik – nepravedno i surovo potcjenjivan za života do te mjere da mu izdavači neće da publiciraju njegovu zbirku pjesama – očito bijaše u pojedinim fazama hrvatske kritike u toku proteklih decenija i precjenjivan: artificijelnost i bizarnost koja u njegovoj prozi neposredno, spontano niče ispod njegova pera, u njegovu je pjesništvu često odviše nametljiva ili barem uočljiva. Tvrdnja, koju sam iznio god. 1951. pišući o lirici A. G. Matoša, da liričar Matoš mnogo neposrednije i originalnije progovara u nebrojenim lirsko-proznim pasażima svojih eseja, novela, putopisa i feljtona nego u svojoj stihovanoj lirici, našla je potvrdu i u kasnijim kritičarskim analizama osobito tzv. stilističke kritike (Ivo Frangeš). To nikako ne znači da nije mjesto A. G. Matoša s nekoliko najimpresivnijih pjesama (*1909, Pri svetom kralju, Jesenje večer, Lamentacije, Maćuhica, Djevojčici mjesto igrčke, Stara pjesma, Mora, Utjeha kose, Zvono, Gnijezdo bez sokolova, Čuvar, Notturmo i Gospa Marija*) trajno osigurano u antologiji moderne hrvatske poezije. Šaljući god. 1906. svoj prvi sonet u svijet, Matoš se razdiran sumnjama iscerio u gorkoj, omiljenoj maski burgijanta: *Kada ne mogu što bolje, moram pisati ovakve burgije*. No, doista, Matoševa lirika, pa i njegova prva pjesma, *Utjeha kose*, uz koju je napisao tu rečenicu, sve je prije nego bur-

gija, ona je odviše artificijelna i tražena da to bude, što nikako ne znači da predstavlja konačni domet njegova lirskog talenta: pišući, tjeran nuždom, zaista tekstove koje je ozbiljno smatrao burgijama, nebrojene svoje žurnalističke feljtone i putopise, kao uz put, krišom, omakle su mu se u žurbi, čovjek bi gotovo rekao protiv njegove volje, rečenice u kojima je zazvonio u punom, nepatvorenom, kao suza čistom obliku njegov izvanredni lirski talent. I propjevao je njegov pejzaž u rujnim jesenima, pejzaž hrvatski bojama nepoznatim hrvatskoj literaturi do njega. U čitavoj skali svoje elegične tuge i bogate ljepote! Da, i tu liriku nadahnjuje motiv prognanički; svi ti Matoševi angelusi koji se razliježu njegovim pejzažom u jesenskim sutonima, sva opojna lirika »naših ljudi i krajeva« hranjena je istim onim, tada još nevješto stihovanim motivom iz godine 1894. – Pa što, zar nije on sam napisao: *Hrvat nikada nije bolji Hrvat nego kada je prognanik*. U Matoševu slučaju moglo bi se dodati: ni bolji pjesnik!

Odlaskom u Beograd završava prvi period Matoševa života, period predemigrantski. Beograd je god. 1894. samo prva stanica u njegovu dugogodišnjem lutanju: on postaje putnik! Prva, ali uz Pariz najznačajnija stanica. Tu Matoš postaje pravi književnik, tu počinje i svoju, za hrvatsku književnost najznačajniju djelatnost: feljtonističku, esejističku i kritičarsku. Obrenovićevska Srbija sa svojim kontrastima i opozicionalni, slobodarski književni Beograd bijahu svakako najplodonosniji medij za talentiranog mladića koji je pobjegao iz Khuenova Zagreba: medij koji ga je morao uz minimalnu ambiciju izbaciti na nove staze. I Matoš je njima smiono pošao. Odlazeći iz Beograda poslije tri godine i tri mjeseca svojih doslovno Lehrjahra – da se preko Beča i Münchena otputi u Ženevu gdje se zadržao godinu i pol – Matoš je napisao: *Na lađi mi se činilo, da je traljavi Beograd neka mila osoba, koju ne mogu ni da zagrlim. Lapavica i magla mi ne daju, da joj se zagledam u dobroćudno lice ... Otići iz Zagreba u Beograd – to je otići iz otadžbine u otadžbinu. Mi i Srbi smo kao oni jaganjci, koji mogu da sisaju dvije majke. Ostavljam i drugu majku ... U magli kao da vidim fes, a pod njim tvrdo lice, koje liči na Beklinovo. To je nekadašnji sekretar sveto-andrejske skupštine, taj stoički čiča je Jova Ilić, pjesnik i otac pjesnika, koji je kroz sevdalijske pjesme svoje prosuo tamjan istočnjačke ljubavi i miris strasti vedrog šumadijskog čobanina. Kao da se poštapa na svoju čulu, zureći sivijem očima prezirno u svom »splendid-isolation« –u na taj moderni i plitki Beograd. Sada iskrсну blijedi Nedić sa pesimističkim smiješkom na mršavome licu, u fijakeru i crvenijem novim novcatim rukavi-*

cama. Evo i Dragutina Ilijća u »kalabrezeru« i dramaturga Glišića u šubari à la Taras Ševčenko, književnika, čiji bi put bio opisao već pokojni Ksavije de Mestr, da autor divne Prve brazde nije prije dvije godine putovao prvi put na »ajzlinbanu« »onamo 'namo« – sve do Rume, grada bijeloga, sa svojim čičom Ilijom ... Evo i Sremca: kao sada da ga vidim kako čita neke novinice, smješkajući se vrlo čudnovato u brk ... kao da čujem Janka Veselinovića, kako zaneseno i vlažnijem očima grmi onu svoju o hajduku Uujadinu ... I Beograd, veseli i dobroćudni Beograd stade u duši mojoj nizati i nizati svoje tople uspomene. (Odlomci iz putopisa U Münchenu, krajem januara 1898.)

Iako Beograd nikada u Matoševu stvaralaštvu, u njegovoj subjektivnoj domeni ne igra ulogu Zagreba, koji mu je i djetinjstvo, i čitava Hrvatska, i njena prošlost i budućnost, kolijevka nacionalne energije, i Gospa Marija i najsudbonosnija sudbina, ipak dva duga, a osobito prvi beogradski boravak neće u Matoševu djelu živjeti samo kao objektivna činjenica da je u tom gradu – postao književnik, postao svjestan da je književnik, da je u njemu našao pogodan književno-bohemijski medij koji će odrediti njegov stil života, koji će mu omogućiti da izgradi osnovne koordinate svojih odnosa jednako prema srpskom kao i prema hrvatskom kulturnom zbivanju, da nikada ne bi, on, hrvatski nacionalist, bio toliko superioran svojim jugoslavenskim kulturnim gromoglasnicima srpske i hrvatske provenijencije u tom skerlićevsko-marjanovićevskom vremenu da nije do srži upoznao beogradski kulturni medij Domanovićeve i Nušićeve ere s kraja prošlog i početka ovog stoljeća. Te činjenice bijahu mu i te kako poznate, i sâm ih veoma često ističe. No taj autor o našim Stevanima i Stjepanima bio je i sentimentalno vezan ne samo uz svoje beogradske prijatelje književnike, koji su ga primili u svoj krug, koji su mu dali samopouzdanje, nego i uz Bijeli grad kao potencijalnu historijsku mogućnost na uzgibanom balkanskom terenu na kojem je čamila njegova Croatia. Duboke su Matoševe veze uz Beograd: do njega nije bilo ni hrvatskog, ni srpskog književnika koji je nosio u svom srcu kao svoje stvaralačke motive, kao izvore svojih inspiracija istovremeno Zagreb i Beograd, koji je, spojivši u svom djelu dva književna izraza dviju literatura, izgradio svoj vlastiti izraz.

Matoš još nije navršio dvadeset i petu godinu kada je prvi put napustio Beograd (14. I 1898) i kada upoznaje zapadnu Evropu. Pa i evropsku literaturu. Postavši putnik, postaje putopisac. U svoje »bilježnice« počinje sve većim marom zapisivati za svoj rad relevantne činjenice, ostavivši nam tako svojevrstan, pouz-

dan vodič po svojoj stvaralačkoj radionici. Boravak od godine i pol u Beču, Münchenu i Ženevi velika je i intenzivna priprema za Pariz. Pomalo se Matoševo književno nebo puni zvijezdama vodiljama, trajnim njegovim simpatijama: tri imena do kojih će doći u procesu kritičkog sazrijevanja, postepeno se korigirajući (Baudelaire i Poe), ostat će najmarkantnije zabilježena u njegovu djelu, i to ne samo onda kada o njima piše, nego i kao otkrića srodnosti, kao trajni utjecaji: pjesnik *Cvijeća zla*, pjesnik *Gavrana* i Barrès. Donekle i Stendhal o kojemu piše već u Ženevi kao o *najkurioznijem duhu ovog vijeka i tipičnom čovjeku... jer je znao u sebi da spoji Don Juana, aktivnog čovjeka i sanjara-pisca. On je klasičan, jer kao klasici življaše zbog pisanja, a ne pišaše za život.* (Bilježnica II.) Matoš je očito i u Ženevi i u Parizu mnogo pisao za život, doslovno za koricu kruha, te sudbine se do smrti neće osloboditi, ali da istovremeno življaše tako pasji samo zbog pisanja, da mu je ono bilo identično disanju, da je dakle bio rasni pisac koji ni u najslabijim svojim sastavcima nije bio samo rutiner i simulant, to je neosporno. Ne gubeći kontakt s hrvatskom i srpskom literaturom, taj emigrant ne samo da se ne odnarođuje nego, naprotiv, svoju udaljenost od domovine iskorišćuje za to da bistri pogled na nju, da je u komparacijama s velikim kulturnim sredinama ocijeni i smjesti u svoj svijet kritičara i esejista. Jer Matoš zapravo tek u to vrijeme, u vrijeme svog ženevskog i pariškog boravka postaje kritičar od formata: preko svojih, za svoj vlastiti razvoj kapitalnih eseja o stranim književnicima (Stendhal, Maurice Barrès, Baudelaire itd.) on izgrađuje sebe, nalazi mjeru svoga kritičarskog prosuđivanja. Ta mjera temperamentnog, subjektivnog kritičara pala je u idilično-provincijalne vrtove naše literature (jednako hrvatske, zagrebačke, kao i srpske, beogradske), u kojima se brižno njegovao diletantizam, toliko silovito, nenadano, uzbudivši sve duhove, mobiliziravši njihove otpore, da je Matoš, osamljenik već i do tada, u svojim prvim kritikama, nužno, bez pardona, za sva vremena zapečatio svoju osamljeničku sudbinu. Imajući, unatoč svim svojim neospornim nedostacima, osnovne kvalitete kritičara, zanos koji se graničio s fanatizmom pjesnika, *jer i kritičari se radaju*, za naše prilike zaista široku književnu kulturu i istančan osjećaj ljepote, razvijen književnim i životnim iskustvom – Matoš je bio toliko superioran našim književnim prilikama da je očito mislio da mu je nacionalna, artistička, književnička dužnost – *jer od svih vjekova najnovije doba je najliterarnije* – da govori otvoreno, iskreno. I to ne samo o literaturi nego i o kulturi općenito. Jer, ne treba zaboraviti: *Matoš pripada generaciji književnika kojoj bijaše suđeno da našu modernu književnost izvede iz često idilično-sterilnog dje-*

tinjstva na nove neutrte staze. Među mnogim ideolozima svoje i starije generacije (braća Radići, Kerubin Segvić, Josip Pasarić, Jovan Hranilović, Milivoj Dežman, Branimir Livadić, Milan Marjanović) taj modernistički tradicionalist, koji u kasnijim polemikama oko Hrvatske moderne svjesno nije pripadao ni »starima« ni »mladima«, po svom je umjetničkom potencijalu i književnom obrazovanju jedini u našoj književnosti mogao biti most između naše kulturne prošlosti i budućnosti u času koji je bio odsudan za dalji razvitak hrvatske literature. I on je to bio! Brz, blistav, bezobzirno odrešit, on je kao artist osjetio svu kompleksnost problema naše mlade građanske književnosti, njene periferijske zaostalosti i izražajne slabosti. Dok su drugi književni radnici njegove generacije, postavivši u našem kukavnom kulturnom stanju oko 1900. godine istu dijagnozu kao i on, objavljivali u pozi sveznajućih, zabrinutih liječnika gotove spasonosne recepte, on je jedini osjetio da se s receptima u umjetnosti ne može ništa, nego da čas imperativno traži sugestivnu umjetničku riječ, ma kako gorka ona bila. I on ju je izrekao. Nije bilo neuralgičnog mjesta u kulturnom životu Matoševa vremena o kojem on nije smiono pisao. (M. Matković: A. G. Matoš kao kritičar, 1952.)

Ako je centralnoevropskoj književnosti i kulturi njemačkog izražajnog područja bila u to vrijeme potrebna gorka, kao lapis oštra riječ bečkog kavanskog osamljenika Karla Krausa, ušančenog u svojoj reviji »Fackel«, onda je po istoj logici kulturne nužnosti nama, našem izrazu, bila potrebna na pragu dvadesetog stoljeća temperamentna, često hirovito nedosljedna, uvijek strasna riječ pariškog emigranta, esejista, kritičara i feljtonista A. G. Matoša. Beletrist – on je u toj domeni stvaralaštva našao svoj puni izraz. U Parizu već piše o Ljubomiru Nediću, Milanu Begoviću, Milanu Rakiću, Jovanu Dučiću – tu je on dozrio za svoje kritike iz knjige *Naši ljudi i krajevi*. Jesu li sve Matoševe dijagnoze naših prilika, svi njegovi kritički sudovi – tačni, jesu li baš svi proteklim vremenom – ovjerovljeni, nije pitanje od presudne važnosti. Kao svaki angažirani pisac u svom vremenu, i on, subjektivan, u najboljem smislu riječi impresionist, često je stvarao površne zaključke, na osnovu izvrsno zapaženih efemernosti pokušavao donositi trajnije sudove. Usitnjena, političko-strančarska, često do grotesknosti zatrovana kulturna atmosfera hrvatskih i, šire, balkansko-slavenskih kulturnih prilika trovala je često i njega, pretvarala ga u strančara. Ali i tada: u strančara svestrano zainteresiranog. Očito više instinktivno nego svjesno, taj zanosni budilac *nacionalne energije* osjetio je historijski imperativ svoga vremena: biti zvono na uzbunu nad opasnim samozadovoljnim snom svoga naroda, nad močvarama i žabokrečinama njegove kul-

ture! A da se to postane, treba razviti svoj stil do prodorne snage, do sugestivne ljepote! Osjetio je to taj »Trubač sa Seine« (Dobriša Cesarić) koji će u toku svoga kritičarskog rada postati i cnervantna sirena za pospane, službouljudne svoje suvremenike.

U Pariz je Matoš stigao iz Ženeve početkom augusta posljednje godine prošlog stoljeća; četiri godine poslije, opet početkom augusta, Matoš se vraća u Beograd (1904). To više nije onaj isti Matoš od prije jednog decenija, koji se tada zaplašen, anoniman našao na beogradskoj kaldrmi, ali nije ga više dočekao ni isti Beograd. Putujući k njemu preko mađarske ravni, taj nepopravljivi fantast i romantik još uvijek se nada: *Nemam riječi da opišem što osjetih kada ga gledah iz zemuskog voza sa dezerterskim nemirom ... Danas veliki dio hrvatske omladine vidi u Beogradu simbol oslobođenja. Od svih meni poznatih gradova ova varoš ima najljepši položaj, najviše svijetla i sunca. To je odista, naročito iz daljine, Bijeli Grad. To je najbjeliji, najplenerski od svih gradova koje poznam, bijelo i sunčano mjesto, kao da je izabrano da bude slika slobode i svjetlosti u plemenu našem. Kao Rabelais »ja nemam ništa, mnogo dugujem, a ostatak dajem sirotinji«. Nemam učene diplome, ali u Parizu naučih ljubiti ljepotu i slobodu. I ako sam Hrvat, ljubim ovu zemlju, jer mi daje prvo utočište, jer je slobodna i jer njen kralj bolje govori hrvatski od hrvatskog kralja ... (Od Pariza do Beograda, ulomak.)*

I onda naglo osvještenje. To više nisu dani kazališnoga orkestriranja, veseli dani buntovnih mehana. Mnoga su vrata zatvorena pred tim sumnjivim austrougarskim emigrantom. Denuncijacije. Nepovjerenje. Nema više mnogih njegovih beogradskih prijatelja, posljednjih patrijarhalnih bohema, nema više ni Obrenovića. Vjetrovi su mnogo oštriji. Pobjednički zavjereničko-oficirski krugovi. Snovi, i ne samo snovi, o osvećenom Kosovu, o Dušanovu carstvu, o pijemontskoj ulozi Srbije u rješavanju južnoslavenskog nacionalnog oslobođenja. Skerlićeve jugoslavenske koncepcije. Ambicije karađorđevićevske dvorske kamarile. Neutažene žedi, neutoljene gladi. Sve surovo, šareno, kontradiktorno. Matoš ostaje u tom i takvom Beogradu tri i pol godine, ali ovaj put sa svakogodišnjim duljim ilegalnim boravcima u Hrvatskoj. Zahvaljujući njima, nastaju njegovi najljepši putopisi: *Od Zagreba do Beograda* (1906), *Kod kuće* (1907) i *Oko Lobora* (1907). U njima, kao i u lirskoj prozi iz Beograda (*Siesta*), nalazimo već sve akcente onih njegovih poetskih zapisa u kojima će Ivančica, Samobor, Krapina, Sava, Klanjec i Sutla biti zabilježeni do danas nenadmašenim hrvatskim poetskim izrazom.

Sukob sa Skerlićem, i ne samo s njegovom koncepcijom literature nego i s njegovom koncepcijom o njenoj ulozi u nacionalnom životu, prije ili kasnije morao se dogoditi. Sve što može da dijeli dva pisca njih je dijelilo: zajednička im bijaše samo strast. Profesor, priznata nada svoje nacije, ideolog – i bohem s neurednim putnim papirima. Nejednaka borba, koju će Matoš konzekventno i nepomirljivo proširiti na sve skerlićevce u Hrvatskoj, našavši u Milanu Marjanoviću, kojeg sa Skerlićem nisu spajale samo iste ideje i ambicije nego i marljivost, zahvalnog partnera za svoje kritičarske analize i polemičke napade. Počet će tako u to vrijeme jedna nepomirljiva književna rasprava koja će još dugo poslije smrti i Skerlića i Matoša karakterizirati naše književnosti, srpsku i hrvatsku, rasprava oko artizma, tendencije, talenta, rasprava koja ne poznaje kompromisa. Matoševi temperamentni principijelni eseji *Književnost i književnici* (1907), *O modernosti* (1909), *Realizam i artizam* (1911), *Umjetnost i nacionalizam* (1912), *Književna kriza* (1912), *Romantični bogomrak* (1912), *Futurizam* (1913), pa više polemički intonirane kritike: *Jovan Skerlić* (1907) i *Sintetička kritika* (1907), tekstovi su koji su usmjerili razvoj hrvatske književne misli za desetljeća, koji ni danas još nisu ništa izgubili na svojoj aktualnosti.

Početak 1908. pomilovan, Matoš se definitivno vraća u Zagreb. Počinje njegovo lutanje zagrebačkom okolicom (Samobor, Krapina, Draganić, Zlatar, Križevci), povremena putovanja (Sarajevo 1908, Ogulin, Rijeka, Opatija 1909, Ancona i Firenza 1911, Kraljevica 1912, pa Rim 1913). Počinje njegov zagrebački martirij koji će završiti u Vinogradskoj cesti u Bolnici milosrdnica, prerezana grkljana. Jer ako je Beograd god. 1904. predstavljao za njega razočaranje, kako da bude jednim terminom označeno sve ono što je Matoš doživio i osjetio u sudaru s gradom svojih čežnja god. 1908? Da taj povratak prognanog sina neće biti baš odviše trijumfalan, mogao se u to uvjeriti već za svojih povremenih ilegalnih izleta; da će ga pak »dragi naši suvremenici« dočekati upravo na nož, da će mu sve nakladne kuće ostati trajno zatvorene, da će biti prisiljen voditi niz polemika samo zato što mu redakcije odbijaju rukopise, da će, ukratko, trajno do smrti biti na ulici, prezadužen, i to baš on, pjesnik toga grada, jedini dostojni nasljednik Šenoe, pisac u to vrijeme tisuća stranica razbacanih po raznim časopisima i listovima, ne, Matoš takvu sudbinu zacijelo ni u najcrnijim slutnjama nije mogao sebi dočarati. Našavši se u njoj, on je svoje pero upotrijebio kao floret za obranu i napade.

Na niske udarce odvrtao je niskim udarcima, na mržnju mržnjom! Od vremena do vremena skupljali su se oko njega talentirani omladinci, književni početnici; njihove nevjere najviše su ga pekle. Često i do te mjere da mu je u gorčini zatajilo i njegovo uvijek duhovito i superiorno polemičko pero. Nije u polemici s Augustinom Ujevićem Matoš slučajno izgubio mjeru napisavši najbanalnije rečenice svoga bogatog polemičkog opusa: otpadništvo u mladosti veoma politički ambicioznog Ujevića, koga je Matoš instinktivno osjetio kao svog najtalentiranijeg poetskog učenika, bilo je odviše bolno za čovjeka koji je doduše u polemikama otvrdnuo, ali koji nije prestao da bude u suštini sentimentalni romantik. Romantik koji okružen izdajicama, karijeristima, huljama i glupanima ipak ostaje vjeran ljubavima svoje mladosti. *Ovdješnji smijeh nije smijeh superiornosti, već smijeh glupana Turgenjevljeve Rusije. Otud tragika odabranih duša među tim hrvatskim krasnicima. Otuda dolazi, te se finiji dusi povlače u ironijski, sarkastični zakutak kao Ante Starčević, propadajući kao Radmilović, doživljujući pogrebe kao Harambašić, živući poput Pilara, I. Tkalčića, Nodila usred »kulturnog« grada, koji o njima nema ni pojma ili iščezavajući bez traga za nas kao Imbro Tkalac i novinar Selak. Tek mi, mladi, siti te diktature Gospodina, Ueleućenog Gospodina Glupana, pokazasmo Mu zube i još ćemo Mu ih, dadne li bog, pokazati. Njemu i njegovom milom kolegi, Ulemonožnom Gospodinu Hulji! Razvitak superiornih, viših individua, od kojih živi kultura i narod, jedini je cilj svakog pravog društvenog uređenja... I tada, na kraju istoga članka, zanosna, tipično matoševska pjesma izmaštanoj budućnosti: *Jer pored tih i tolikih i takvih Zagreba ima još jedan Zagreb, hrvatski kao grička tradicija, zanosan kao tornjevi nove katedrale, domaći i narodan kao krasni zagrebački pejzaž, zdrav kao divna okolica zagrebačka. To je Zagreb što radi, što se muči, što trpi, što ne očajava i čeka, što Zagreb danas čini Zagrebom: svijesna hrvatska demokracija zagrebačka, prava Hrvatska u Zagrebu. Ni na bijelom hljebu ona ne će očajati. Ustreba li, znat će i ginuti u neodgodivom času za veliku stvar. U svakom slučaju – znat će za nju živjeti. (Zagreb i Zagrebi, odlomci.)**

Ta vizija budućnosti, koju A. G. Matoš preštampana u *Pečalbi* (1913), ujedno mu je i oporuka: oporuka čovjeka od čijega velikog književnog djela hrvatska književnost i kultura, u periodu od ilirizma do prvog svjetskog rata, poznaje mnoge autore značajnijih pojedinih ostvarenja no što bijaše bilo koje njegovo, ali koji ipak po tom svom jedinstvenom djelu predstavlja prvu kompletnu književnu ličnost hrvatske novije književnosti. Najmarkantniju i najutjecajniju.

Marijan Matković